

DÎVÂNÜ LUGÂTİ'T-TÜRK'TE OĞUZCA OLARAK GEÇEN GEŞÜR “havuç” KELİMESİNİN KÖKENİ ÜZERİNE DÜŞÜNCELER

Galip GÜNER*

ÖZET

Kâşgarlı Mahmud *Divânü Lugâti't-Türk'te* Oğuzca *geşür* “havuç” kelimesini *turma* “turp” maddesi içerisinde değerlendirir. Türklerin önemli bir kısmının havuca *sarı turma* dediklerini ifade eder. Arguların ve Oğuzların “havuç” karşılığı kullandıkları *gezri* ve *geşür* kelimelerinin Farsça aynı anlamdaki *gezer*'in değişmiş biçimleri olduğunu da sözlerine ekler. Bu çalışmada en eski örneğini *Divânü Lugâti't-Türk'te* tespit edebildiğimiz *geşür* “havuç” kelimesinin kökeni üzerinde durulacaktır. Kelimenin Farsça *gezer*'den değil Sanskrit kökenli *gacur* kelimesinden XI. yüzyıl Oğuz Türkçesine geçtiği ispatlanmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Divânü Lugâti't-Türk*, tarım, *geşür* “havuç”, etimoloji, Sanskritçe.

NOTES ON THE ETYMOLOGY OF OGHUZ TURKIC GEŞÜR “CARROT” AT DÎVÂN LUGÂT AT-TURK

ABSTRACT

Mahmūd al-Kâshgarī examines Oghuz Turkic *geşür* “carrot” at *Divân Lugât at-Turk* in the entry of *turma* “radish”. He expresses that an important part of Turks says *sarı turma* for carrot. The people of Argu call the latter *gezri* borrowing the Persian word for carrot *gezer* and the Oghuz call it *geşür* which they also borrowed from Persian. In this paper we will put the emphasis on the etymology of *geşür* “carrot” that belongs to agriculture culture and firstly demonstrated in *Divân Lugât at-Türk* among the historic texts until today. We will work to prove that *geşür* didn't passed from Persian *gezer* but was passed to XI. century Oghuz Turkic from *gacur* which was Sanskrit origin.

Key Words: *Divân Lugât at-Turk*, agriculture, *geşür* “carrot”, etymology, Sanskrit.

GİRİŞ

Toprak canlılara ve bitkilere hayat veren, mahsulün bereketini arttıran temel güçtür. Bitkinin yetişmesi toprağa, toprağın korunması da aynı zamanda bitkinin varlığına bağlıdır. Eskiden beri ekin ekme ve biçme işlerinde bilgi ve deneyim sahibi olan Türkler toprağı dünyayı baştanbaşa saran, elle tutulur bir varlık olarak görmekteydi (Ögel 1991, 61). Türkçede, ekilmemiş toprak parçasına kır, yazı, ekilmiş toprak parçasına ise tarla denmektedir (Ögel 1991, 6). Bu adlandırmanın oluşmasında bitkinin temel alınması, bir yandan Türklerin bitkiye verdiği önemi gösterirken, diğer yandan bitkiyi tabiatın merkezine koyan bir bakış açısına sahip olduklarını da göstermektedir.

Türklerin oldukça önemli bir bölümünün XI. yüzyılda yerleşik hayat yaşamaya başladığını ve hayvancılıktan başka tarım ile de meşgul olduklarını, temel besin maddelerinin büyük bir kısmını da bu yoldan temin ettiklerini biliyoruz. Bu dönemde yerleşik hayat süren Türklerin gıda maddeleri arasında çeşitli sebze türlerinin önemli bir yer tuttuğunu ve aynı zamanda bunların tarımı ile de ilgilendiklerini görmekteyiz (Genç 1997, 311).

Türkçe bitki adlarıyla ilgili ilk bilgiler derli toplu bir biçimde XI. yüzyılda Kâşgarlı Mahmud tarafından yazılmış olan ve Türkçenin ilk ansiklopedik sözlüğü olarak kabul edilen *Dîvânü Lugât-it Türk*'te bulunmaktadır. Bu sözlükte kayıtlı olan bitki adlarının birçoğu günümüzde de Türklerin yayıldığı çok geniş bir coğrafyada kullanılmaktadır (Duran 1998, 223-229).

İNCELEME

Kâşgarlı Mahmud *Dîvânü Lugât-i Türk*'te Oğuzca *geşür* “havuç” kelimesini *turma* “turp” maddesi içerisinde değerlendirir ve şu açıklamayı yapar: “turma: Turp. Nitekim ‘havuç’a da sarı turma ‘sarı turp’ denir. Argu halkı havuca *gêzri* der; bu sözcüğü Farsçadan – ‘havuç’ anlamına gelen *gezer* sözcüğü- almıştır, ancak söyleyişte inceltme (*rikkat*) söz konusudur. Oğuzlar ‘havuç’a *geşür* der; onlar da bu sözcüğü Farsçadan almıştır.” (Dankoff-Kelly 1982, 326).

Kelime hakkında ortaya konulan görüşleri değerlendirmek gerekirse:

Eren, Türkiye Türkçesi ağızlarında geçen *keşir* “turp” kelimesi hakkındaki değerlendirmesinde öncelikle kelimenin Türk lehçelerindeki biçimlerini verir: Tkm. *keşir*, KKlp *geşir*, Tat. *kişer* ~ OT (Oğuzca) *geşür*. Kâşgarlı Mahmud’a göre kelimenin Farsçadan alındığını söyler (< Far. *gezer*). Ancak Oğuzca *geşür*’ün doğrudan doğruya Farsça *gezer*’den geldiğini söyleyemeyeceğini de ifade eder. Lakin bu duruma bir açıklık getirmez (Eren 1999, 234-235).

Clauson, *geşür* “havuç” Farsça *gazar*’dan alıntıdır, der (Clauson 1972, 754).

Eker, *geşür/keşür* olarak ikili biçimde verdiği kelimeyi “Kâşgarlı’nın Farsça Kabul Ettiği Kelimeler” listesinde verir ancak etimolojik bir izah yapmaz (Eker 2009, 275).

Sertkaya ise *Dîvânü Lugât-i Türk*’teki alıntı kelimeleri irdelediği makalesinde Farsça kökenli kelimeler başlığı altında gösterdiği *gizri* < *gezer* “havuç” kelimesini (= Tü. *geşür*) olarak göstermiştir (Sertkaya 2009, 37). Bu gösterimden yola çıkarak Sertkaya’nın *geşür*’ü Türkçe kabul ettiği söylenebilir.

Karahan, Oğuzca *geşür* kelimesini Steingass’ı kaynak göstererek (< Far. *jazar*, *jazir* [İrani *gazar*] “carrot”) Farsçadan alıntı bir kelime olarak kabul etmiştir (Karahan 2009, 437).

Çağbayır ve Aydoğdu da aynı şekilde Eski Türkçe *geşür*’ün Farsça *gezer*’den geldiği görüşündedirler (Çağbayır 2007-III, 2578; Aydoğdu 2009, 68).

Turkish Studies

Kelimenin *Dîvân* dışında Türkçenin tarihî ve çağdaş dönemlerindeki durumu şöyledir:

Kıpçak Türkçesi: Kitâbü'l-İdrâk: *käşür* “havuç (Far.)” (Caferoğlu 1931: 46), Kavânînü'l-Küllîye: *keşür* “havuç” (Toparlı 1999: 114), Tercümân-ı Türkî: *keşür* “havuç” (Toparlı 2000: 117), Tuhfetü'z-Zekiyye: *keşür* “havuç” (Atalay 1945: 196), Dürretü'l-Mudiyye: *keşir* “havuç” (Toparlı 2003: 91).

Çağatay Türkçesi: Senglah: *keşir* “havuç” (Clouston 1960, 71), Lugat-i Çağatay: *keşir* “havuç” (LÇ: 253a).

Eski Anadolu ve Osmanlı Türkçesi: *keşür/ keşir/ kişür* “havuç” (YTS: 135-136), Edviye-i Müfrede: *keşür* “havuç” (Canpolat 1973, 27), Danişmendnâme: *keşür kalyası* “sade yağ ile pişirilen bir çeşit kabak veya patlıcan ve havuç karışımı yemek” (Demir 2002-III: 173), Câmîü'l-Fürs: *keşür* “havuç” (Şahin 2007, 585), Kemâliyye: *keşür* “havuç” (Şahin 2005, 176), Terceme-i Akrahâdîn: *keşûr* (Doğan 2009, 272) vs.

XV. yüzyılda yazılmış Pehlevîce-Oğuz Türkçesi sözlüğü olan *Pahlavî-Âmîz*'de de Farsça *zerde-zemîn* “havuç” karşılığı Oğuzca olarak *keşür* gösterilmiştir (Turan 2006, 95).

Çağdaş Kıpçak Lehçeleri: Karayim Türkçesi *geşur, gesur, geşür, gisur* “havuç” (Baskakov vd. 1974, 159); Tatar Türkçesi *kiş r* “havuç” (Golovkina 1966, 263); Karakalpak Türkçesi: *geşir* “havuç” (Baskakov 1958, 138); Başkirt Türkçesi: *kiş r* “havuç” (Ahmerov 1958, 266).

Çağdaş Oğuz: Türkiye Türkçesi ağızları: *keşir (I) [keşirotu, keşşir, keşür, kişir]* “havuç” (DS VIII, 2771); Türkmen Türkçesi *kışir* “havuç” (KTLS I, 324).

Halaç Türkçesi: *gazur, gazor* “havuç” (Doerfer-Tezcan 1980, 116).

Kelime, Türkçeden Bulgarcaya *keşir* “pancar” olarak geçmiştir (Karaağaç 2008, 491).

geşür kelimesi hakkındaki görüşlerimize geçmeden önce burada bir hususa temas etmenin de faydalı olacağını düşünüyoruz. Ortak kültür alanına ait bir kelime farklı dillerde değişik biçimlerde karşımıza çıkabilir. Bu bağlamda Farsça *gezer* “havuç” kelimesi Arapçaya aynı anlamda *cezer* olarak geçmiş (Yarshater 1998, 52), Arapça yoluyla da farklı dillerde yayılma imkânı bulmuştur. Örneğin Türkçedeki *cezerye* “ezilmiş havuç içine fındık veya ceviz parçaları eklenerek yapılan bir tatlı türü” gibi.

Kâşgarlı'nın ortaya koyduğu veriler dikkate alındığında aslında iki önemli hususun göze çarptığı görülür. Bunlardan biri XI. yüzyıl standart Türkçesinde “havuç” için *sarıg turma* dendiğidir. Bir diğer husus ise “havuç” karşılığında Arguların *gē zri*, Oğuzların ise *geşür* kelimelerini kullandığıdır. Kâşgarlı'nın bu kelimeleri Türklerin Farsçadan aldıklarını belirtmesi ise Türkoloji çalışmalarında bir ön yargı oluşturmuş ve sonraki dönemlerde kelimenin alındığı dil hakkındaki fikirleri de etkilemiştir.

Kâşgarlı *gē zri* kelimesinin Farsça yoluyla alındığı konusunda haklıdır. Gerçekten de bu kelime Farsça *gezer* kelimesinin Argucada aldığı biçimdir. Ancak Eren'in de yukarıda belirttiği gibi Oğuzca *geşür*'ün doğrudan doğruya Farsça *gezer*'dan geçmiş olma ihtimali bize göre de zayıftır. Zira *gezer* > *geşür* değişimi Türkçenin seslerinin değişme biçimleri göz önüne alındığında fonetiğin ilkelerine de uygun düşmemektedir.

Bize göre *Dîvân*'da Kâşgarlı'nın Oğuzca olarak kaydettiği *geşür* kelimesi “havuç” anlamına gelen Farsça *gezer*'in değil Sanskritçe aynı anlamdaki *gārjara, gājara* [~ *gārcara, gācara*] kelimesinin fonetik olarak değişmiş biçimidir (Monier-Williams 1960, 354-1326). Bu Sanskritçe kelime bugün Hintçede *gajur* [~ *gacur* گاجر] (Taylor 1808, 486; Speede 1848, 331), Baluçi dilinde *gaj r* [~ *gac r*] (Mumtaz 1998, 91), Prakrit dilinde *gajjara* [~ *gaccara*], Keşmir

Turkish Studies

dilinde *gāzürü*, Sind dilinde *gājiro* “havucun yeşil kısmı” [~ *gāciro*], Pencap dilinde *gājjar* [~ *gāccar*], Nepal dilinde *gājar* [~ *gācar*], Assamese dilinde *gāzar*, Bengal dilinde *gājar* [~ *gācar*], Oriya dilinde *gājara* [~ *gācara*], Gucarat dilinde *gājar* [~ *gācar*], Marati dilinde ise *gājāra* [~ *gācar*] biçimlerinde yaşamaktadır (Turner 1962-1966, 221).

Farsça *gezer* veya Sanskritçe *gārjara* ~ *gājara* kelimelerine bakıldığında her iki kelimenin de “havuç” anlamına geliyor olması bunların Hint Avrupa dil ailesine ait ortak bir kelime olduğu izlenimini uyandırmaktadır. Biz burada bu kelimelerin kökenlerini araştırmayacak veya Farsçadan mı Sanskritçeye veya Sanskritçeden mi Farsçaya geçtiğini belirlemeye çalışmayacağız. Yine de kelime hakkında ortaya konulmuş birkaç görüşü burada değerlendirmekte fayda olduğunu düşünüyoruz. Laufer, döneminin kaynakları çerçevesinde Böhtlingk’in ve Roth’un Sanskritçe *garjara* [~ *garcara*] kelimesi için sadece “a kind of grass [bir ot türü]” (bk. Böhtlingk-Roth 1855) anlamını vermesinden hareket ederek bu kelimenin “havuç” anlamına gelemeyeceğini ve Sanskritçede zaten “havuç” karşılığı herhangi bir bitki adının bulunmadığını savunur (Laufer 1919, 452). Frye de Laufer’in bu fikrinden istifade ederek Sanskritçe *gajar*’ın [~ *gacar*] muhtemelen Farsçadan alındığını iddia eder (Frye 1947, 438). Ancak gerek Monier-Williams’in gerekse de Turner’ın ortaya koyduğu veriler mevzubahis kelimenin Sanskritçe’de “havuç” anlamına geldiğini açıkça ortaya koymaktadır.

SONUÇ

Bizim burada ortaya koymak istediğimiz temel görüş *Dîvân*’da tespit ettiğimiz *gē zri* ve *geşür* kelimelerinin farklı diller yoluyla Türkçeye geçtiğini ifade etmek ve Eren’in de haklı olarak duyduğu tereddüdü ortadan kaldırmaktır. Bu duruma Türkçenin fonetik kuralları çerçevesinde bakıldığında Kâşgarlı’nın Oğuzca olarak kaydettiği *geşür* kelimesinin Hindistan yoluyla Türkçeye geçtiğini söyleyebiliriz. Zira eski Türkçe pek çok bitki adının da bu yolla alındığı bilinmektedir. Bu doğrultuda *gajur* [~ *gacur*] kelimesinin evvela *c > ç > ş* değişmesine uğradığını (*gacur > gaçur > gaşur*) ardından da tıpkı Kâşgarlı’nın *gē zri* kelimesinde ifade ettiği gibi söyleyişte gerçekleşen bir inceleme ile *geşür* biçimine değiştiğini söyleyebiliriz. Taylor ve Speede’nin de yukarıda gösterdiğimiz üzere kelimenin Arap harfli biçimini ke’li yazımla كاجر şeklinde kayda geçirmiş olmaları kelimenin telaffuzunda zaten bir ince okunuş ya da inceleme eğilimi olduğunun göstergesidir.

KISALTMALAR

DS: Derleme Sözlüğü

KTLS: Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü

LÇ: Lugat-i Çagatay ve Türkî-i ‘Osmânî

YTS: Yeni Tarama Sözlüğü

KAYNAKÇA

AHMEROV K. Z. (1958) *Başkirsko-Russkiy Slovar*, Moskva.

ATALAY Besim (1945), *Et-Tu fetu’z Zekiyye fi’l- Luğ ati’t-Türkiyye*, TDK Yay., İstanbul.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/3 Summer 2011

- AYDOĞDU Özkan (2009), “Divanü Lûgati't-Türk'te Geçen Türk Boyları ve Boylara Ait Dil Özellikleri”, *Zeitschrift für die Welt der Türken*, Vol. 1, s. 55-81.
- BASKAKOV N.A. (1958), *Karakalpaksko-Russkiy Slovar*, Moskva.
- BASKAKOV N.A., ZAYONÇKOVSKOGO A., ŞAPŞALA S. M. (1974), *Karaimsko-Russko-Pol'skiy Slovar*, Moskva.
- BÖHTLINGK Otto, RUDOLPH Ruth (1855), *Sanskrit-Wörterbuch*, St. Petersburg.
- CAFEROĞLU Ahmet (1931), *Kitâb al-İdrâk li-lisân al-Atrâk*, Evkaf Matbaası, İstanbul.
- CANPOLAT Mustafa; “XIV. Yüzyılda Yazılmış Değerli Bir Tıp Eseri Edviye-i Müfrede”, *Türkoloji Dergisi*, C. V, S. 1, Ankara, 1973, s. 21-47.
- CLAUSON S. Gerard (1960), *Sanglax A Persian Guide to the Turkish Language by Muhammad Mahdî Xân, Facsimile Text with an Introduction and Indices*, London.
- CLAUSON Gerard (1972), *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Clarendon Press, Oxford.
- ÇAĞBAYIR Yaşar (2007-III), *Ötüken Türkçe Sözlük*, 3. C., Ötüken Yay., İstanbul.
- DANKOFF Robert, KELLY James (1982), *Compendium of the Turkic Dialects (Dîwân Luyât at-Turk-Mahmûd al-Kâşğarî)*, Part I, Harvard University Office of the University Publisher.
- DEMİR, Necati (2002), *Dānişmend-nāme, Critical Edition Turkish Translation Linguistic Analysis Glossary Facsimile (Part One: Critical Edition, Part Two: Turkish Translation, Part Three: Linguistic Analysis and Glossary, Part Four: Facsimile)*, Department of Near Eastern Languages and Civilization Harvard University, Sources of Oriental Languages and Literatures: 54, Harvard.
- DİLÇİN Cem (1983), *Yeni Tarama Sözlüğü*, TDK Yay., Ankara.
- DOERFER Gerhard, TEZCAN Semih (1980), *Wörterbuch Des Chaladsch (Dialekt von Charrab)*, Akadémiai Kiadó, Budapest.
- DOĞAN Şaban (2009), “15. Yüzyıla Ait Bir Tıp Terimleri Sözlüğü: Terceme-i Akrebâdîn'in İstilah Sözlüğü”, *Turkish Studies*, Vol. 4/4, Summer 2009, s. 250-316.
- DURAN Ahmet; “Türkçede Bazı Bitki Adlarının Veriliş Sebepleri”, *Türk Dili*, Ankara, S. 555, Mart 1998, s. 223-229.
- EKER Süer (2009), “Divanü Lugâti't-Türk ve İran Dillerinden Kopyalar Üzerine I”, *International Journal of Central Asian Studies*, Vol. 13, s. 233-283.
- EREN Hasan (1999), *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Bizim Büro Yay., Ankara.
- FRYE Richard N. (1947), “Karl H. Menges, Qaraqalpaq Grammar, Part One: Phonology, New York: King's Crown Press, 1947, Pp. 110.”, *Harvard Journal of Asiatic Studies*, vol. 10, 3/4, December, s. 436-440.
- GOLOVKINA O.V. (1966), *Tatarsko-Russkiy Slovar*, Moskva.
- KARAAĞAÇ Günay (2008), *Türkçe Verintiler Sözlüğü*, TDK Yay., Ankara.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/3 Summer 2011

- KARAHAN Akartürk (2009), **Dîvānu Luğ āti't-Türk'e Göre XI. Yüzyıl Türk Lehçe Bilgisi**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Ankara.
- Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü** (1991), 1. C., Kültür Bakanlığı Yay., Ankara.
- LAUFER Berthold (1919), **Sino-Iranica**, Field Museum of Natural History, Chicago.
- MONIER-WILLIAMS Monier (1960), **A Sanskrit-English Dictionary, Etymologically and Philologically Arranged with Special Reference to Cognate Indo-European Languages**, Clarendon Press, Oxford.
- MUMTAZ Ahmad (1985), **Baluchi Glossary: A Baluchi-English Glossary: Elementary Level**, Dunwoody Press, Kensington.
- ÖGEL Bahaeddin (1991), **Türk Kültür Tarihine Giriş II**, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara.
- SERTKAYA O. Fikri (2009), "Dîvânü Lügati't-Türk'te Geçen Her Kelime Türkçe Kökenli midir? Veya Kâşgarlı Mahmud'un Dîvânü Lügati't-Türk'ünde Yabancı Dillerden Kelimeler", **Dil Araştırmaları**, S. 5, s. 9-38.
- SPEEDE Barlow (1848), **The New Indian Gardener and Guide to the Succesfull Culture of the Kitchen and Fruit Garden in India**, W. Thacker and Co., St. Andrews Library, Calcutta.
- ŞAHİN Hatice, "Câmi'ü'l-Fürs Örneğinde XVI. Yüzyıl Bitki İsimleri", **Turkish Studies**, Vol., 2/2, Spring 2007, s. 570-602.
- ŞAHİN Hatice, "Anadolu'da Yazılmış Bir Tıp Kitabı, Kemâliyye", **Uludağ Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 9, S. 9
- ŞEYH SÜLEYMAN EFENDİ (2003), **Lugat-i Çagatay ve Türkî-i 'Osmânî**, Türk Dilleri Araştırmaları, C. 13, Ankara, s. 29-368.
- TAYLOR Joseph (1808), **A Dictionary, Hindoostane and English**, Vol. 2, Hindoostane Press, Calcutta.
- TOPARLI Recep, ÇÖĞENLİ M. Sadi, YANIK Nevzat H. (1999), **El- Kavânînü'l-Külliyeye Li- Zabtî'l- Lügati't-Türkiyye**, TDK Yay., Ankara.
- TOPARLI Recep, ÇÖĞENLİ M. Sadi, YANIK Nevzat H. (2000), **Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugâlî**, TDK Yay., Ankara.
- TOPARLI Recep (2003), **Ed- Dürretü'l-Mudiyye Fi'l-Lügati't-Türkiyye**, TDK Yay., Ankara.
- TURAN Fikret (2006), "Turkish glosses in the Pahlavi-Oghuz Turkish glossary Pahlavî-Âmîz: A linguistic and textual analysis", **Turkic Languages**, Vol. 10, Num. 1, s. 88-109.
- TURNER Ralph L. (1962-1966), **A Comparative Dictionary of the Indo-Aryan Languages**, Oxford University Press, London.
- YARSHATER Ehsan (1998), "The Persian presence in the Islamic World", **The Persian Presence in the Islamic World**, (edt.) Richard G. Hovannisian, Georges Sabagh, Cambridge University Press, 1998, s. 4-126